
KÖNYVJELZŐ

RENDAHAGYÓ RECENZÍÓ

MÉSZÁROS REZSŐ: KIBERTÉR – A FÖLDRAJZI TUDÁS ÚJ DIMENZIÓI CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

(*Hispania Kiadó, Szeged, 2003, 143 o.*)

NAGY GÁBOR

A „Kibertér”-ről elkészült szikár, mindössze 143 oldalas kisalakú, puhafedeles könyv szerves folytatása a szerző korábbi, „*A társadalomföldrajz gondolatvilágá*”-t (Mészáros 2000) bemutató munkának, sőt, bizonyos értelemben, az abban felmerülő kérdések és alapfogalmak (hely, tér, idő, térszerkezet, térinformatika, térgazdaság stb.) egy sajátos nézőpontból való továbbgondolásaként is felfogható.

A recenzens mégis nehéz helyzetben van, hiszen egy olyan szerző tudományos művéről, annak kapcsán fejt ki gondolatait, akinek valamikor tanítványa volt, s ma sem képes rá másként gondolni, csak „*Tanár Úr*”-ként.

Az információs társadalom témaköre Magyarországon elsősorban a fiatal kutatói generáció képviselőit „fogta meg”. A téma elismertségét és elfogadottságát döntően meghatározta, hogy a földrajzos szakma egyik meghatározó egyéniségének érdeklődése is ebbe az irányba fordult. Különösen tanulságos volt, hogy a már akadémiai tagságra érdemesített professzor milyen hevesen, mégis tárgyyszerűen védte szemléletét és látásmódját éppen egy fiatal, a feltörekvő nemzedék új képviselőjével folytatott vitában a *Magyar Tudomány* hasábjain (Mészáros 2001; Jakobi 2002; Mészáros 2002). Ebben a vitában már látható volt a könyv későbbi gondolati alapjának a gerince, de a kötet végleges struktúrájában a másik oldal véleménye is megjelent, elismerve a vitapartner tudományos teljesítményét is.

A könyv maga nem a hagyományos tankönyvszerű felépítést követi, sokkal inkább a szerző előző, már említett munkájában (Mészáros 2000) megfigyelhető rendezési elvre építkezik, azaz néhány kulcsproblémát felvetve járja körül ezt – az egyébként a nemzetközi szakirodalomban is kevésbé letisztult – problémakört. Talán épp a sajátos szerkesztési elv, illetőleg annak megvalósítása adja a könyv egyetlen valódi gyenge pontját, hiszen így egy témával több alkalommal is szembekerülünk az olvasás során, s a nagyrészt ismétlődő megállapítások zavarólag hathatnak arra az olvasóra, aki többször egymás után és figyelmesen tekint át a művet.

Ami számomra a legfontosabb üzenete Mészáros Rezső könyvének, hogy létrejött és folyamatosan változik, alakul egy új, virtuális valóság, melyet a geográfia a

maga fogalom- és eszközrendszerével vizsgálhat, elemezhet, értékelhet, s ha van rá indíttatása, modellezhet is (bár a modellezésről, a matematikai-statisztikai eszköztár nyakló nélküli használatáról a szerzőnek világosan megfogalmazott véleménye van, lásd. *Mészáros* 2000, 137–146. oldalait).

Míg a nemzetközi szakirodalomban (elsősorban az angolszász vonalon, de később az európai, majd ázsiai szerzőknél is) tömegesen olvashatók a földrajzi, társadalomtudományi, vagy éppen regionalista írások a kibertérhez köthető jelenségek leírásáról és értelmezéséről, addig a magyar szakma alig jutott el odáig, hogy egyáltalán végiggondolja, milyen metodikával, milyen kérdéseket vizsgálva kutatható egyáltalán (társadalom-)földrajzos szemmel a kibertér. *Mészáros Rezső* könyve éppen ezt a kezdő lépést teszi meg, s felvet néhány alapvető kérdést, problémát, melyek a hazai kutatók (s köztük a szerzőére is) érdeklődésére számot tarthatnak.

Az első, s egyik legizgalmasabb kérdés, mely a szerzőben, s könyvét megismerve remélhetőleg az olvasóban is felmerül, a kibervilág „tér-szerúsége”, azaz, mennyiben viselkedik a kibertér úgy, mint a már viszonylag jól körülírt és megkutatott euklideszi tér, illetőleg, mennyiben mutat sajátos vonásokat kialakulásában és fejlődésében. A könyv szerencsés periódusban látott napvilágot, hiszen az utóbbi években több, egymástól eltérő elméleti háttérrel rendelkező, de külön-külön is nagy ívű, szintetizálásra képes kutatók tollából épp e témában jelentek meg meghatározó írások (*Nemes Nagy* 1998; 2003; *Benedek* 2002; *Segesváry* 2002; *Faragó* 2003). Különösen a *Tér és Társadalom* című folyóirat 2003/1. számában olvasható „kvázi-vita” *Nemes Nagy József* és *Faragó László* között, illetve az ezeket mintegy felvezető *Benedek József*-féle földrajzi térszemléleti áttekintés tükrében nyeri el valódi értékét *Mészáros Rezső* úttörő munkája, melyben a földrajz számára „olvasható” terek körét kiterjeszti a virtuális világra is.

Valójában a modern társadalomföldrajz is elérkezett a maga „kopernikuszi fordulathoz”, amikor fel kellett ismernie, hogy a térészlelés és a térszemlélet rendkívül erősen szubjektív, ennek következtében a térről és folyamatairól adott leírásunk is magán viseli egyéniségünk megannyi vonását. A különböző szemléletben eltérő képzetek rakódnak le az észlelt világ történéseiről, s így a saját maga számára felépített rendszer (legyen szó akár tudományos igényű összegzésről is) messze nem tekinthető objektívnek. Ebből azonban adódik az a következtetés is, hogy egy felvetett problémára abszolút és mindenki által elfogadható igazságot tartalmazó választ adni aligha lehetséges. Minden kutató – előbb-utóbb – elhelyezi magát és nézetrendszerét a nagy földrajzi elméleti iskolák valamelyikében (vagy teremt magának egy újat), ezzel elfogadja (létrehozza) azt az alapvető paradigmát, amelyben mozogva képes a benne felmerülő problémák releváns vizsgálatára, s ugyancsak ebben a rendszerben mozogva képes azokra adekvát választ adni. A különböző paradigmákhoz kötődő kutatók esetében azonban a hasonló kérdésekre adott válaszok egészen eltérőek lehetnek, vagy a külsőre azonos válaszok mögött egészen más tartalmak húzódnak meg.¹

Nemcsak az olvasóban, hanem úgy tűnik, közvetve a szerzőben is felmerült a kérdés, vajon az Interneten kívül megélt világ mennyiben valóságosabb, illetőleg a

hálózat világa mennyiben (és főként meddig lesz még) virtuálisabb? Hol lépünk át a fizikaiból a virtuálisba? Mikor érzi azt egy emberi intelligenciával (és annak korlátaival) rendelkező lény, hogy számára „otthonosabb”, biztonságosabb, megélhetőbb a Háló Világa?

E kérdések valójában átvezetnek bennünket abba a probléma-halmazba, amely a társadalmi jelenségek és folyamatok vizsgálati lehetőségeit villantja fel. Ahogy egy korábbi írásában is jelezte (*Mészáros* 2002, 1492), „... (Jakobi Ákos) a virtuális térproblematikát helyezi tanulmánya középpontjába, én pedig a kibertér társadalmi hatásait”. Ezt a gondolatot folytatva jegyzi meg: „... a kibertér általában ott jelentkezik a maga térkínálatával, ahol valamilyen igényt elégíthet ki, vagyis a kibertér tértípusai és alakzatai teljes egészében társadalmi eredetűek.” (*Mészáros* 2002, 1492) Az általa vizsgált legfontosabb témák közé sorolható, hogy a kibertér milyen hatással van a társadalmi viszonyok és kapcsolatok alakulására, az éntudatra és a közösségre. Mészáros Rezső magát egyszerű, földi geográfusnak tekinti, „... aki egy, eddig a magyar földrajztudományban kevésbé vizsgált térformának, a kibertérnek az egyénre, a közösségekre, a gazdaságra, a városok működésére kifejtett hatását próbálja megérteni és a területi összefüggéseket feltárni.” (*Mészáros* 2002, 1492)

A szerző ezzel túllép azon az iskolán, amely a virtuális teret, csak, mint különleges formavilágot tekinti (pl. Batty), s a keletkező kibertér-struktúrákat par excellence vizsgálja csupán. A könyv jó áttekintést nyújt az e témában megjelent nagyobb földrajzi, szociológiai és pszichológiai iskolák eredményeiből, s erénye, hogy nem kíván minden áron igazságot tenni a vetélkedő elméletek között, bár a szerző személyes véleménye minden esetben jól követhető. (A világos értékválasztás és elkötelezettség egyértelműen erénye a könyvnek, s láthatóan meghaladja a mára idejétmúlt értéksemleges, kívülállónak megmaradó tudósról alkotott képet.) A kérdésekre adott válaszok helyett sokkal izgalmasabbnak tűnik annak leszögezése, hogy a szerző – az erre fogékony társadalomföldrajzosok számára – új kutatási témák egész sorát fogalmazta meg, illetve vázolta fel, több esetben módszertani segédletet is nyújtva az elinduláshoz. Vélhetően e könyvet megismerve a fiatal geográfusok nagyobb számban fognak ilyen és ehhez hasonló recens, a nemzetközi szakmai közösség előtt is újdonsággal kecsegtető témák kidolgozásába.

A harmadik meghatározó témakör (Dodge és Kitchin írásai nyomán), amivel a szerző szembenéz a könyvében az, hogyan érthetjük meg a digitális világot? Miként formálódik ez a tér? Hogyan kell használni ezt a világot? A kérdésekre a könyvben adott válaszok – illetve azok továbbgondolása – igen messzire vezetnek. Elindulhatunk a digitális írástudás témakörétől, mely alapvetően tagolja az információs társadalmat bent lévőkre, résztvevőkre, valamint kívül maradókra, passzívakra. Bizonyos vonásaiban visszaköszön Manuel Castells (1996–1997) víziója a duális társadalom eljövételéről, melyben a meghatározó egyenlőtlenségi dimenzió a hozzáférés és a használat intenzitása dimenziójában érhető tetten. Az új digitális világ használata egyre kevésbé követel a felhasználótól speciális, programozói szintű ismereteket, ezáltal a használat egyre szélesebb társadalmi rétegek számára válik lehetővé. Az egyéni igények szerinti ismeretszerzés, kapcsolatépítés, közösségi lét mind

megélhetővé válik a hálón, s vélhetően hamarosan még a helyhez kötöttség nyúge is a múlté lesz (miután elindulnak a harmadik generációs mobiltelefon szolgáltatások).

A tér formálódásában kulcsfontosságú szerepe lesz a felhasználást szabályozó szoftver háttérnek is. Épp ezért tűnik alapvető fontosságúnak a programok forráskódjainak nyílttá tétele, vagy belső használatra korlátozása, a kompatibilitás kérdése, vagy éppen az olvasható tartalmak körének változása, formálódása. Ma (2004 elején) úgy tűnik, a számítástechnikai vezető cégek oligopol piaci struktúrákra alapozott világhatalma fokozatosan erodálódik, előtérbe kerülnek azok a nyílt forráskódú programnyelvek (különösen a Linux), amelyeket egy valóban széles, világméretű programozói közösség fejleszt folyamatosan, a felmerülő igényekre rugalmasan reagálva.

Külön fejezetet érdemelt a gazdaság alapvető folyamatainak átalakulása is. E folyamat valódi mélységét ma még vélhetően nem is lehet tisztán látni, s különösen nem előre jelezni. Az azonban bizonyítottnak tekinthető, hogy az informatikai forradalom alapvetően átformálta a gazdaság szereplőinek lehetőségeit, mozgásterét. A változások leginkább látványosan a vállalati hierarchia csúcán a multi- és transznacionális vállalkozások szintjén érzékelhetőek, melyek a gazdasági globalizáció egyik húzóerejeként jelennek meg. Ugyanakkor ma már a hazai kis- és középvállalkozások szintjén is napi valóság a vállalati honlap üzemeltetése, a tevékenységek (különösen az adminisztráció) egyre szélesebb körének elektronizálása, az e-kereskedelem, vagy épp a B2B, B2C gyakorlati bevezetése. A folyamat másik rétegét jelenti, hogy a gazdasági fejlődés egyre fontosabb motorjává az informatikai, elektronikai, kommunikációs ágazatok válnak, melyek jelenléte, súlya a nemzetgazdaságban alapvető meghatározója a hosszú távú nemzetközi versenyképességnek. E tekintetben pl. Magyarország meglepően kedvező helyzetben van, hiszen az info-kommunikációs ágazat súlya az értéktermelésben kiugróan magas (a világ 10 legfejlettebb országába tartozunk), miközben a többi ágazat, vagy a gazdaság egészeinek teljesítménye legfeljebb közepes fejlettséget mutat.

Végezetül a szerző a városok átfarmálódásának, illetve a körülöttünk lévő, mindennap megélt világ változási folyamatának szentel nagyobb figyelmet. Korábbi írásai között már felmerült a városrehabilitáció tematikája (*Mészáros* 1999), ám ott még viszonylag szerény teret kap a megújuló városrész (a londoni Docklands) szerepe a világvárosi pozíció megőrzésében és megerősítésében az új, információs érában. A szerző által tárgyalt kísérleti városok (120–134. oldalak) világosan dokumentálják az átalakulás fő trendjeit, a közepes és nagyvárosok szintjén, s nem véletlenül nem esik szó a rurális terek ilyen irányba tett erőfeszítéseinek, s különösen sikereinek bemutatásáról. Valójában az európai rurális térben alig lehet olyan siker-modelleket találni, ahol az információs és kommunikációs technológiák és szolgáltatások társadalmasítása révén érdemi felzárkózási folyamatok indultak volna el. Maga az Európai Unió is bizonytalan abban, hogy a rurális terek és a perifériák problematikáját meg lehet-e oldani az információs korszak vívmányaival, s ha igen, milyen formában?

Az olvasó figyelmét azonban külön is szeretné a recenzens felhívni a létező és folyamatosan átalakuló, megújuló városi térrel foglalkozó alfejezetekre (elsősorban a 111–118. oldalak). Itt az egyik legerősebb konfliktusmező a virtuális város, valamint a valós város között húzódik, különösen abban az esetben, ha a virtuális város minél teljesebben képezi le a fizikai értelemben is létező, konkrét földrajzi helyhez kötött páriját. Itt vetődik fel a városi tér uniformizálódásának (pl. a modern városi lét részének tekintett szolgáltató tevékenységek által formált terek), illetve az egyedi vonások megőrzésének, sőt új egyedi vonások megteremtésének kettős kényszere. Más oldalról viszont felmerül(het) annak a veszélye, hogy a hálón elérhető virtuális világ és a valós fizikai környezet (akár épített, akár természeti) állapota erős eltérést mutat (általában a virtuális forma javára), ami rövid távon javíthatja a hely imázsát, hosszú távon azonban bizonyosan a bizalmi tőke elvesztését vonja maga után.

Amint a fenti, meglehetősen csapongó recenzióból is kiderült, Mészáros Rezső új könyve számos, nem kizárólag a szakemberek, a kutatók számára fontosnak tűnő problémát vet fel, ütközteti a már kialakult nézeteket. Ez a munka minden, a kibertérrel foglalkozni kívánó számára is élvezetes olvasmány lehet, a földrajzzal behatóbban foglalkozni akaróknak pedig a szerző korábbi könyvével (*Mészáros 2000*) kötelező olvasmány kell, hogy legyen. Azt pedig csak kívánni lehet, hogy a szerző még több ilyen gondolatébresztő, figyelem-felkeltő munkával mozgassa meg a hazai földrajzos szakmát és a tágabb érdeklődői kört.

Jegyzet

¹ Egy nagyon alapvető példát véve: ha azt olvassuk, hogy (vásárlóerőben mérve) az egy főre jutó GDP Magyarországon az EU átlagának 47%-áról 54%-ára nőtt 1996 és 2002 között, akkor mondhatjuk-e, hogy az ország felzárkózóban van? A makroközgazdász szerint a válasz igen. A földrajzos, vagy regionalista szerint legfeljebb részben, hiszen vannak olyan megyék és régiók, ahol a GDP átlagos növekedése a vizsgált időszakban alacsonyabb volt, mint az EU átlagáé, így ott relatív lemaradás figyelhető meg. A társadalomtudós is alapvetően ilyen választ ad, miután a népesség számottevő része 2002 végén sem élt „jobban”, mint 1996-ban, bár azt leírhatja, hogy a leszakadó rétegek aránya mintha csökkenni látszana. A mikroökonómiában jártas szakember válasza is csak részleges sikerről szólhat, hiszen a gazdaságban is jól elkülönül a nyertes, stagnáló és leépülő vállalkozási kör. S a sor még hosszasan folytatható volna, pl. olyan véleményekkel, amely szerint a GDP fajlagos mutatójának semmi, vagy minimális köze lehet csupán a felzárkózáshoz.

Irodalom

- Benedek J. (2002) A földrajz térszemléletének hullámjai. – *Tér és Társadalom*. 2. 21–39. o.
 Faragó L. (2003) A tér kép egy olvasata és a „területi” tervezés. – *Tér és Társadalom*. 1. 19–40. o.
 Jakobi Á. (2002) A virtuális világ terei. – Reflexiók Mészáros Rezső „A kibertér társadalom-földrajzi megközelítése” c. tanulmányhoz. – *Magyar Tudomány*. 11. 1482–1491. o.
 Mészáros R. (1999) Depressziós városi tér újjáélesztésének érdekes példája: a londoni Docklands. – *Alföldi Tanulmányok – 1998–1999*. XVII. 3–12. o.
 Mészáros R. (2000) *A társadalomföldrajz gondolatvilága*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged.
 Mészáros R. (2001) A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése. – *Magyar Tudomány*. 7. 769–779. o.
 Mészáros R. (2002) Néhány megjegyzés Jakobi Ákos „A virtuális világ terei” c. tanulmányához. – *Magyar Tudomány*. 11. 1492. o.

-
- Nemes Nagy J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban. – Bevezetés a regionális tudományba.* Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Nemes Nagy J. (2003) *A regionális tudomány dualitása és paradigmái hazai tükrében. – Tér és Társadalom.* 1. 1–17. o.
- Segesváry V. (2002) *Globalizáció, hegemonia és a harmadik évezred politikai újárendeződése: ezek egyes regionális vonatkozásai. – Tér és Társadalom.* 4. 1–24. o.